

Ekološki problemi u spisima pape Ivana Pavla II.*

Marijan Biškup

Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb

Sažetak

Papa Ivan Pavao II. često ističe čovjekov odnos prema prirodi kao važan čimbenik i nezaobilazni problem u životu suvremenog društva; konstatira da je ekološko pitanje danas svjetski problem i ističe moralnu obvezu odgovornog sudjelovanja u svijetu. Utvrđivanje postojanja ekološke krize samo po sebi neće biti odveć korisno ako se pritom ne poradi na njezinu uklanjanju. Ne smije se zaboraviti da zemaljska dobra po sebi pripadaju svim ljudima te je velika nepravda što tek manji dio čovječanstva posjeduje i koristi najveći postotak dobara. Rješavanje ekoloških problema iziskuje zalaganje međunarodnih ustanova, ali i zauzimanje pojedinih država. Za rješavanje se ekološke krize bezuvjetno i hitno traži nova solidarnost osobito u odnosima između zemalja u razvoju i visoko-industrijaliziranih država. Ekološki problemi obveza su za sve, pa u tom smislu treba shvatiti Papin poticaj upućen preko predstavnika kulture svim građanima Hrvatske u vrijeme njegovog drugog posjeta našoj zemlji 1998. godine kad je u Zagrebu rekao: »Bog vam je dao u baštinu predivnu zemlju čija nacionalna himna počinje riječima: 'Lijepa naša domovino'. Kako u ovim riječima ne vidjeti podsjećanje na dužnosti poštovanja prirode, postupajući s osjećajem odgovornosti za životni prostor što ga je Providnost dala čovjeku? Svijet je pozornica na kojoj je svatko pozvan odigrati svoju ulogu na hvalu i slavu Boga Stvoritelja i Spasitelja« (Ivan Pavao II, **Bit ćete mi svjedoci**, Zagreb: KS, Dokumenti 115, 1998:25.)

Ključne riječi: ekološka svijest, ekološko ponašanje, »ljudska ekologija«, nova solidarnost, sakralna ekologija, teologija okoliša

Suvremena industrijalizacija donijela je modernom čovjeku višestruke koristi i mnoge pogodnosti u svakodnevnom životu, ali je dovela i do opasne neravnoteže u njegovoj najbližoj okolini i prirodi koja ga okružuje. U želji da se što prije uklone teške posljedice razaranja za Drugog svjetskog rata, u svijetu a naročito u Europi dolazi do brze i neplanske izgradnje novih i brojnih gradskih jezgri, tvorničkih postrojenja, super produkcije za život nužnih i korisnih proizvoda. U hladnoratovskom razdoblju gomilaju se arsenali veoma opasnog oružja, grade se atomske centrale, a u poljoprivredi se upotrebljava sve više herbicida i pesticida. Suvremeni industrijski napredak zbivao se pod geslom »više«, »brže« i »dulje«, a da se kod toga nije vodilo računa o dugoročnim posljedicama tog napretka na gospodarskom i društvenom području. Dolazi do zagađivanja čovjekove životne okoline, smanjenja produktivnosti zemljišta, radioaktivnog zračenja te postupnog iscrpljenja mineralnih i energetske resursa. Zbog nesavjesnog, neznalačkog i sebičnog odnosa čovjeka prema prirodi i životnom okolišu dovedena je u pitanje i sama njegova opstojnost. Baš zato se u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća diljem svijeta, posebno u industrijski najrazvijenijim zemljama,

* Rad je prezentiran na interdisciplinarnom znanstvenom kolokviju »Tijekovi i mijene mišljenja, svijeta i čovjeka«, Zagreb, 24. i 25. veljače 2000.

pojavljuju razni pokreti i ustanove za zaštitu prirode, nastaju specijalizirana glasila za ekologiju, izglasavaju se posebni državni zakoni i oblikuju ministarstva za zaštitu čovjekova okoliša. Svi ti ekološki postupci žele kod ljudi izgraditi svijest da čovječanstvo, radeći na spašavanju i očuvanju prirode istodobno radi i na vlastitom spašavanju. U tjelesnom pogledu čovjek je vezan uz prirodu do te mjere da osnovne potrebe svojeg fizičkog opstojanja podmiruje iz okoliša. Zrak koji udiše, hranu kojom podržava svoje tjelesne moći i razne vrste energije nužne za svagdanji život crpi iz prirode. Osnovne pogreške prenaplašene tehničke civilizacije, za koju je čovjek odgovoran, jesu u tome što je čovječanstvo odveć minimiziralo tu čovjekovu potrebu za prirodom. Htjelo se pod svaku cijenu što više proizvesti, što više imati, ispuštajući pritom iz vida negativne posljedice tehničkog napretka.¹ Za rješenje ekološke krize nužno je da svaki pojedinac i sveopća ljudska zajednica pridonese rješenju tog urgentnog planetarnog problema. U tom pogledu i Katolička se crkva, osobito preko svojeg učiteljstva, svestrano zalaže i potiče vjernike i sve ljude dobre volje da se svojski založe u otklanjanju tog, za opstanak čovječanstva, nezaobilaznog pitanja. Govoreći o zauzetosti crkvenog učiteljstva za ljudski okoliš svakako treba podsjetiti na papu Ivana XXIII. koji na taj problem navraća u enciklici *Mater et Magistra*² (15. V. 1961); konstituciju *Gaudium et Spes* Drugog vatikanskog sabora (7. XII. 1965),³ misli Pavla VI. u enciklici *Populorum progressio* (26. II. 1967).⁴

EKOLOŠKI PROBLEMI U ENCIKLIKAMA I PORUKAMA IVANA PAVLA II.

Sadašnji Papa Ivan Pavao II. tijekom svojeg dugog pontifikata u enciklikama (npr. *Redemptor hominis* – Otkupitelj čovjeka,⁵ *Laborem exercens* – Radom čovjek,⁶ generalnim audijencijama,⁷ porukama,⁸ susretima,⁹ i pastoralnim putovanjima¹⁰ vrlo često i sa svojom zabrinutošću za budućnost govori o ekološkim problemima našega planeta. Radi kratkoće vremena i ograničenosti prostora ovdje ćemo se usredotočiti na misli Ivana Pavla II. o ekologiji u nekim njegovim enciklikama i poznatijim porukama.

- 1 Usp. M. BIŠKUP, *Spasavanje svijeta: ekološki problemi*, u: BS, g. LII (1982), br. 4, str. 583–593; M. BIŠKUP, *Ekološki problemi u suvremenoj industrijalizaciji*, u: BS, g. LIX (1989), br. 3–4, str. 372–386; M. BIŠKUP, *Ekološki problemi u dokumentima crkvenog učiteljstva*, u: V. POZAIĆ (uredio), *Ekologija. Znanstveno-etičko-teološki upiti i obzori*, FTI DI, Zagreb 1991, str. 127–146; I. CIFRIĆ (ur.), *Društvo i ekološka kriza* /zbornik radova/, Sociološko društvo, Zagreb 1988; I. CIFRIĆ, *Socijalna ekologija*, Nakladni zavod »Globus«, 1989; V. POZAIĆ, *Ekologija*, u: OŽ g. XLV (1990), br. 4, str. 243–252; L. TOMAŠEVIC, *Moralni vid ekološkog problema*, u: SB g. XXX (1990), br. 3, str. 187–198.
- 2 KS, Dokumenti 75, Zagreb, 1985, br. 242, str. 79–80, usp. br. 189, str. 65.
- 3 Dokumenti, KS, Zagreb 1970, br. 39, 2, str. 671.
- 4 KS, Dokumenti 1, Zagreb 1967, br. 17, str. 14.
- 5 KS, Dokumenti 56, 2. izd., Zagreb, 1997, br. 15.
- 6 KS, Dokumenti 63, Zagreb 1981, br. 1, itd.
- 7 Npr. u srijedu 2. travnja 1986, usp. *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. IX, 1, Libreria editrice Vaticana, 1986, str. 900–903.
- 8 Npr. Poruka za svjetski dan 1. siječnja 1990: *Mir s Bogom Stvoriteljem. Mir s cjelokupnim stvoarenjem*, u: AKSA br. 51/1989, od 22. 12. 1989, str. 13–15; poruka Svjetskoj konferenciji o okolišu u Rio de Janeiru 1992., usp. *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. XV, 1, Libreria editrice Vaticana 1994, str. 1670.
- 9 Npr. s mladima u Firenzi 19. listopada 1986, usp. *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. IX, 2, Libreria editrice Vaticana 1986, str. 1112–1123.
- 10 Npr. u Čile 1987, usp. *Insegnamenti di Giovanni Paolo II*, vol. X, 1, Libreria editrice Vaticana 1988.

1 – Raspravljajući o čovjekovom položaju u suvremenom svijetu Ivan Pavao II. u enciklici **Redemptor hominis – Otkupitelj čovjeka** (od 4. III. 1979.) spominje ugroženost njegova prirodnog okoliša: »To stanje čovjekove ugroženosti od njegovih proizvoda ima različita usmjerenja i različite stupnjeve napetosti. Izgleda da smo sve svjesniji činjenice da iskorištavanje Zemlje, planeta na kojem živimo, zahtijeva razumno i pošteno planiranje. S druge pak strane, to iskorištavanje ne samo u industrijske nego i u vojne svrhe, nekontrolirani razvoj tehnike koji se ne uklapa u širi općenit i zaista čovječni plan, sve to zajedno ugrožava prirodni čovjekov okoliš, otuđuje čovjeka u odnosima s prirodom, udaljuje ga od nje. Izgleda kao da čovjek često ne zamjećuje druga značenja svog prirodnog okoliša osim onih koja služe za neposrednu upotrebu i potrošnju. Međutim, Bog je htio da čovjek saobraća s prirodom kao 'gospodar' i 'čuvar', razuman i plemenit, a ne kao bezobzirni korisnik i rušitelj.«¹¹

2 – U enciklici **Laborem exercens – Radom čovjek** (4. IX. 1981.) uz 90. obljetnicu enciklike **Rerum novarum** Lava XIII. (1891.), Papa se osvrće na goleme razlike između vremena objavljivanja **Rerum novarum** i naših dana kao i na negativne učinke suvremene industrijalizacije: »Slavimo devedesetgodišnjicu enciklike **Rerum novarum** uoči novih tehnoloških, ekonomskih i političkih dostignuća koja, kako tvrde mnogi stručnjaci, neće imati manji utjecaj na svijet rada i proizvodnje od industrijske revolucije prošloga stoljeća. Riječ je o više čimbenika od općega značenja: široko uvođenje automatizacije na brojna područja proizvodnje, sve viša cijena energije i sirovina, sve življa svijest o ograničenosti bogatstava prirode i njezinoj nepodnošljivoj zagađenosti, ulazak onih naroda na političku pozornicu koji su stoljećima bili potčinjeni te sada traže svoje legitimno mjesto među narodima i u međunarodnom odlučivanju. Ti novi uvjeti i zahtjevi traže preobrazbu i preuređenje današnjih ekonomskih struktura, kao i preraspodjele rada.«¹²

3 – Iako probleme čovjekovih odnosa prema prirodi razlaže u prvom redu u 34. broju enciklike **Socijalna skrb – Sollicitudo rei socialis** (30. XII. 1987.), Ivan Pavao II. na taj problem navraća nekoliko puta i u raznim oblicima ističe kako »Među pozitivne znakove sadašnjosti valja ubrojiti i probuđenu svijest o ograničenosti raspoloživih sirovina; nadalje potrebu da se poštuje neokrnjenost i ritam prirode i da se o tome vodi računa u programiranju razvoja, a ne da se to žrtvuje na račun određenih demagoških shvaćanja. To se danas naziva brigom za zaštitu čovjekove okoline.«¹³ Papa se ne zadovoljava dijagnostikom trenutnog stanja nego iskreno nastoji pridonijeti ozdravljenju okoline u kojoj se živi. Zato se u spomenutoj enciklici osvrće na tzv. »potrošačko društvo« koje proizvodi i odlaže mnogo otpada: »Morala bi biti veoma poučna jedna **bolna konstatacija** iz najnovijeg vremena: uz neoprostivu bijedu nedovoljne razvijenosti, suočeni smo i s isto tako nedopustivim **pretjeranim razvojem**, jer je i on, kao i nerazvijenost, suprotan istinskom dobru i pravoj sreći. Odveć velika razvijenost u kojoj sami neki društveni slojevi imaju **pretjerano** na raspolaganju svakovrsna materijalna dobra, lako čine ljude robovima 'posjedovanja' i neposrednog

11 IVAN PAVAO II., *Redemptor hominis – Otkupitelj čovjeka*, KS, Dokumenti 56, br. 15, str. 38; usp. M. BIŠKUP, *Ekološki problemi u dokumentima crkvenog učiteljstva*, u: V. POZAIĆ (ur.), *Ekologija. Znanstveno-etičko-teološki upiti i obzori*, FTI DI, Zagreb 1991, str. 136.

12 IVAN PAVAO II., *Laborem exercens – Radom čovjek*, KS, Dokumenti 63, Zagreb 1981, br. 1, str. 8–9; M. BIŠKUP, nav. dj., str. 137

13 IVAN PAVAO II., *Socijalna skrb – Sollicitudo rei socialis*, KS, Dokumenti 89, Zagreb 1988, br. 26, str. 38–39; usp. M. BIŠKUP, nav. dj., str. 137.

uživanja, bez neke druge perspektive osim gomilanja ili stalne zamjene stvari koje već posjeduju, drugima – još savršenijima. To je takozvana civilizacija 'potrošnje' ili 'potrošačkog društva', koja sa sobom donosi mnogo 'škarta' i 'otpada'.¹⁴

Kriza suvremenog oblika razvoja, nastavlja Papa, očituje se na ekonomsko–društvenoj i antropološkoj razini. Prije je potrebno probuditi svijest o ograničenosti prirodnih resursa i zagađenosti okoline: »**Ponajprije**, prikladno je da sve više **postanemo svjesni** kako je nemoguće da se po miloj volji i prema vlastitim ekonomskim zahtjevima koristimo različitim stvorenjima, živima ili neživima – životinjama, biljkama, prirodnim tvarima – a da to ostane nekažnjeno. Naprotiv, potrebno je voditi računa o naravi svakog bića i o njegovoj uzajamnoj povezanosti u uređenom sustavu kao što je upravo kozmos. **Drugo razmišljanje** zasniva se, reklo bi se, na još snažnijoj tvrdnji o **ograničenosti prirodnih izvora**, od kojih se neki, kako se to kaže, **ne mogu obnoviti**. Upotrebljavati te izvore s **posvemašnjim gospodarenjem**, bez ikakva obzira, kao da su oni neiscrpivi, ozbiljno dovodi u opasnost njihovo daljnje postojanje ne samo za sadašnje naraštaje nego nadasve za buduće. **Treće se razmišljanje** izravno odnosi na posljedice što ih određeni tip razvoja ima na **kvalitetu** života u industrijskim područjima. Svima nam je poznato kako je izravni ili neizravni učinak industrijalizacije sve češće zagađenje okoline s teškim posljedicama po zdravlje stanovništva. Još jednom postaje očito da se razvoj, odlučnost da se on planski usmjeruje, korištenje prirodnih izvora kao i način kako se oni upotrebljavaju, ne mogu odvojiti od poštivanja moralnih zahtjeva. Jedan od tih zahtjeva, nema sumnje, postavlja granice korištenja vidljive prirode.«¹⁵

Utrka za dobitkom i pohlepa za vlašću – prema enciklici *Socijalna skrb– Sollicitudo rei socialis* – dva su temeljna razloga koja su uzrokovala sadašnje ekonomsko–socijalne probleme i uvjetovala ekološku krizu.¹⁶ Izlaz iz te situacije Papa vidi u »obraćenju«, tj. u promjeni ponašanja ili mentaliteta ili načina života.¹⁷ Enciklika zrači i optimizmom: »Stoga nisu opravdani ni očaj, ni pesimizam, ni pasivnost. Premda s ogorčenjem, potrebno je reći: kao što se može griješiti sebičnošću, pohlepom za pretjeranom dobiti i vlašću, isto je tako moguće, naspram bitnim potrebama mnoštva ljudi koji žive u nerazvijenosti, učiniti velike propuste iz straha, neodlučnosti i, u krajnoj liniji, iz malodušnosti. Svi smo pozvani, štoviše i obvezni, da se suočimo sa strahovitim izazovom posljednjeg desetljeća drugoga milenija. A i zato jer opasnost svima prijeti i sve ugrožava: svjetska ekonomska kriza, rat bez granica, bez pobjednika i pobijedenih. Pred takvom prijeljnom od malog je značenja razlika između bogatih i siromašnih osoba ili zemalja, ako ne bude veće odgovornosti onih koji više imaju i više mogu. Takva motivacija ipak nije ni jedina ni glavna. U pitanju je dostojanstvo ljudskih osoba... Današnja slika svijeta, čini se, ne odgovara tome dostojanstvu, a to više ili manje jasno danas mnogi uviđaju. Svatko je pozvan da zauzme svoje mjesto u toj **mironosnoj borbi**, da je vodi **miroljubivim sredstvima** kako bi se postigao **razvoj u miru** te spasila sama priroda i svijet koji nas okružuje. I Crkva se osjeća duboko uključenom na tom putu čijem se sretnom svršetku nada.«¹⁸

14 IVAN PAVAO II., nav. dj, br. 28, str. 42; usp. M. BIŠKUP, nav. dj., str. 137–138.

15 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 34, str. 54–55; usp. M. BIŠKUP, nav. dj., str. 138–139.

16 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 37, str. 59.

17 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 38, str. 61; usp. M. BIŠKUP, nav. dj., str. 139; R. PRKAČIN, *Refleksije o enciklici Ivana Pavla II. "Sollicitudo rei socialis"*, u: OŽ g. XLII (1988), br. 3–4, str. 308–315.

18 IVAN PAVAO II., n av. dj, br. 47, str. 77–79

4 – U dosad spomenutim dokumentima papa Ivan Pavao II. govori o ekologiji u sklopu drugih važnih i za život suvremenog čovjeka nezaobilaznih problema. Naprotiv, u poruci **Mir s Bogom Stvoriteljem. Mir s cjelokupnim stvorenjem** (8. XII. 1989.) papa Ivan Pavao II. stavlja ekološke probleme u središte svoje poruke za Svjetski dan mira 1. siječnja 1990.¹⁹

U uvodnom dijelu poruke (br. 1-2) Ivan Pavao II. ističe da osim trke za naoružanjem, učestalih regionalnih sukoba, raznih oblika nepravde među narodima i nedostatno poštovanje prirode, nerazumno služenje njezinim resursima i progresivno pogoršanje kakvoće života, pripadaju među čimbenike koji na svoj način ugrožavaju svjetski mir. Zato je prijeko potrebno oblikovati ekološku svijest koja će pronalaziti odgovarajuće programe i inicijative, oživotvorivati ih i tako pridonijeti ostvarenju mira u društvu: »Ne male etičke vrednote, temeljne vrednote za razvoj miroljubivog društva, izravno su povezane s pitanjem okoliša. Međuovisnost mnogih izazova, s kojima se današnji svijet mora suočiti, potvrđuje traganje za koordiniranim rješenjima, zasnovanim na koherentnoj moralnoj viziji svijeta.«²⁰

Kako se za kršćane takav pogled na svijet temelji na vjerskom uvjerenju koje proizlazi iz Objave, izlaganje o ekološkim problemima Papa Wojtyła započinje osvrtom na biblijski prikaz stvaranja u kojem se više puta spominje dobrota svega što je Bog stvorio: »I vidje Bog da je dobro« (Post 1,10 sl.). Bog je čovjeku povjerio gospodstvo nad zemljom: »I blagoslovi ih Bog i reče im: Plodite se i množite i napunite zemlju i sebi je podložite« (Post 1,28). Na scenu stupa grijeh kojim se čovjek suprotstavlja Božjem stvarateljskom planu, narušava postojeći sklad, dolazi do čovjekove samoootuđenosti, smrti, bratoubojstva i do odbojnosti zemlje spram prvih ljudi: »Zemlja neka je zbog tebe prokleta: s trudom ćeš se od nje hraniti svega vijeka svoga! Rađat će ti trnjem i korovom, a hranit ćeš se poljskim raslinjem...« (Post 3,17-19). Grijehom je sve stvorenje također podložno prolaznosti i propadljivosti. Kršćani vjeruju da je zahvaljujući Kristovom spasiteljskom djelu ostvareno pomirenje čovječanstva i svega stvorenoga s Bogom. Potom Ivan Pavao II. ističe da nam Biblija jasnije tumači povezanost između ljudskog djelovanja i svega stvorenja s Bogom. Kad god čovjek nije u miru s Bogom, ni zemlja nije u miru sa svojim Stvoriteljem: »Stoga tuguje zemlja i ginu svi stanovnici s poljskim zvijerima i pticama nebeskim te ugibaju i ribe u moru« (Hoš 4,3). Sadašnji papa završava prvi dio poruke riječima zabrinutosti: »Stoga s tjeskobom tražimo postoji li lijek za počinjene štete. Očito je da pravo rješenje ne može biti samo u boljem upravljanju ili u manje iracionalnom iskorištavanju bogatstava zemlje. Priznajući praktičnu korist sličnih mjera, čini se da je potrebno prodrijeti do izvora i suočiti se u cjelini s dubokom moralnom krizom, koje je ugrožavanje okoliša samo jedan zabrinjavajući aspekt.«²¹

O ekološkoj krizi kao moralnom problemu Papa raspravlja u drugom dijelu dokumenta (br. 6-7). Čovjek je pozvan da odgovorno sudjeluje u Božjem stvarateljskom djelovanju u svijetu: »Jahve, Bog, uzme čovjeka i postavi ga u edenski vrt, da ga obrađuje i čuva« (Post 2,15). Ali nerazborita primjena najrazličitijih suvremenih znan-

19 IVAN PAVAO II., *Mir s Bogom Stvoriteljem. Mir s cjelokupnim stvorenjem*, u: AKSA br. 51/1989, od 22. XII., str. 13-15; usp. P. ŠOLIĆ, *Prikaz poruke sv. oca Ivana Pavla II za Svjetski dan mirav 1. siječnja 1990. Mir sa Stvoriteljem – Mir sa svim stvorenjem*, u: *Vjesnik nadbiskupije splitsko-makarske*, 5/6 1989, str. 3-5.

20 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 2, AKSA, 51/1989, str.13.

21 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 5, u: AKSA, br. 51/1989, str. 13.

stvenih i tehnoloških pronalazaka i pomaka u industriji i poljodjeljstvu pokazuju da se uz pozitivne rezultate na tim područjima pojavljuju i negativni učinci. Ivan Pavao II. spominje mnoge ljudske postupke i pojave koji se negativno odražuju na čovjekov okoliš, kao što su, primjerice, postupno narušavanje ozonskog sloja u svemiru, nagla industrijalizacija, neplanska urbanizacija, raskošno trošenje energije, industrijski otpaci, plinovi, nekontrolirano uništenje šuma itd. To pokazuje kako se zahvat na jednom području ekosustava odražuje i na njegovim drugim područjima, a time i na blagostanje budućih generacija uopće: »Ali, znak dublji i ozbiljniji od moralnih implikacija, koji je skopčan s ekološkim pitanjem jest nedostatak poštovanja prema životu, što se primjećuje u mnogim zabrinjavajućim stavovima. Tako razlozi proizvodnje često pretežu nad dostojanstvom radnika, a ekonomski interesi dolaze prije dobrobiti pojedinačnih osoba, ako ne i dobrobiti cijelih populacija. U tim slučajevima, zagađenje ili uništavanje okoliša plod je reduktivne i neprirodne vizije, koja katkad jednostavno prezire čovjeka. Isto tako, delikatna ekološka ravnoteža poremećena je nekontroliranom destrukcijom životinjskih i biljnih vrsta ili nepromišljenim iskorištavanjem prirodnih bogatstava, a sve to, nije naodmet podsjetiti, premda se čini u ime progresa i dobrobiti, ne okreće se na korist čovječanstva... Poštovanje života i, na prvom mjestu, dostojanstva ljudske osobe, fundamentalna je norma koja inspirira zdravi ekonomski, industrijski i znanstveni progres. Svima je vidljiva kompleksnost ekološkog problema«.²²

Utvrđivanje postojanja ekološke krize samo po sebi neće biti odveć korisno ako se istodobno ne poradi na njezinu uklanjanju. U trećem dijelu poruke **Mir s Bogom Stvoriteljem. Mir s cjelokupnim stvorenjem** (br. 8-9), Papa se osvrće na neke činjenice koje mogu biti itekako korisne u rješavanju ekoloških problema. Ne smije se zaboraviti da zemaljska dobra po sebi pripadaju svim ljudima te je velika nepravda što tek manji dio čovječanstva posjeduje najveći postotak dobara. Treba, dakle, ukloniti svaku pohlepu i sebičnost te poraditi na tome da se oblikuje djelotvorniji međunarodni sustav upravljanja resursima prirode. Rješavanje ekoloških problema iziskuje zalaganje međunarodnih ustanova, ali i zauzimanje pojedinih država: »Potvrđena inicijativa jedne usklađene akcije na međunarodnom planu sigurno ne sadrži umanjenje odgovornosti pojedinih država. One, zapravo, moraju ne samo primijeniti odobrene norme zajedno s vlastima drugih država nego također poticati, kod sebe, adekvatno socio-ekonomsko uređenje, pridajući osobitu pažnju najranjivijim sektorima društva. Svaku državu čeka, unutar vlastitog teritorija, zadaća da preduhitri zagađenje atmosfere i biosfere, pažljivo kontrolirajući, među ostalim, učinke novih tehnoloških ili znanstvenih otkrića, i nudeći vlastitim građanima jamstvo da neće biti izloženi zabrinjavajućim faktorima ili otrovnim otpacima. Danas se sve više govori o pravu na sigurni okoliš kao o pravu koje će morati ući u aktualiziranu Povelju prava čovjeka«.²³

Za rješenje ekološke krize, koja je doista svjetski problem, bezuvjetno i hitno traži se nova solidarnost o kojoj Ivan Pavao II. raspravlja u četvrtom dijelu ovog dokumenta (br. 10-14). »Ekološka kriza pokazuje kako je neodgodiva moralna potreba nove solidarnosti, posebno u odnosima između zemalja u razvoju i visokoindustrijaliziranih zemalja. Države moraju pokazivati sve veću solidarnost i među sobom se dopunjavati u promicanju razvoja miroljubive i zdrave prirodne i društvene sredine. Od

22 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 7, u: AKSA, br. 51/1989., str. 13-14.

23 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 9, u: AKSA, br. 51/1989., str. 14.

zemalja koje su se industrijalizirale tek nedavno ne može se tražiti da na vlastitu industriju, koja se tek rađa, primijene određene restriktivne norme koje ne primjenjuju ni razvijene industrijske države. Dakako, zemlje na putu industrijalizacije ne smiju, iz moralnih razloga, ponavljati pogreške što su ih činili drugi u prošlosti, te nastaviti s uništavanjem okoliša zagađujućim produktima, pretjeranim uništavanjem šuma ili neograničenim iskorištavanjem iscrpivih resursa. U ovom istom kontekstu, hitno je naći rješenje za problem rukovanja toksičnim otpacima i problem njihove prodaje.²⁴ Sve će to biti ostvarivo tek onda kada oni što su na vlasti uvide da nova solidarnost koju iziskuje ekološka kriza pridonosi ostvarenju mira. Da bi se ostvarila pravilna ekološka ravnoteža, među ostalim, prijeko je potrebno uhvatiti se u koštac s postojećim oblicima siromaštva u svijetu²⁵ i odlučno raditi na sprečavanju kemijskog, biološkog i bakteriološkog rata, koji razarajuće djeluje na ravnotežu u prirodi.²⁶ Pri kraju četvrtog dijela Papa podsjeća i na estetsku vrijednost prirode o kojoj također treba voditi brigu nadasve kod suvremene urbanizacije: »I gradovi mogu imati svoju osobitu ljepotu, koja treba da potakne osobe na čuvanje okružja. Dobro urbanističko planiranje važan je aspekt zaštite okoline, a poštovanje morfoloških značajki zemlje neophodno je potrebno za svako, ekološki konkretno, naseljavanje. Neće ostati zanemaren, sve u svemu, ni odnos između primjerenoga estetičkoga odgoja i održavanja zdravog okoliša.«²⁷

U zadnjem (petom) dijelu poruke Ivan Pavao II. upozorava da su ekološki problemi obveza za sve. Zbog toga je potrebno ujediniti napore pojedinaca s nastojanjem naroda, država i cijele međunarodne zajednice oko očuvanja čovjekovog okoliša. U svemiru postoji red kojega treba poštovati. Pred svim ljudima stoji moralna obveza očuvanja prirode za sadašnje i buduće naraštaje. Iako je obveza očuvanja zdravog ambijenta obveza za sve, Papa se izravno obraća katolicima: »U zaključku ove poruke, želim se obratiti izravno braći i sestrama Katoličke crkve kako bi ih podsjetio na važnu dužnost da se založe za stvoreno. Zalaganje vjernika za zdravu sredinu rađa se izravno iz njegove vjere u Boga Stvoritelja, iz shvaćanja posljedica istočnog grijeha i osobnih grijeha te sigurnosti da nas je Krist otkupio. Poštovanje za život i za dostojanstvo ljudske osobe uključuje također poštovanje stvorenog i brigu za stvoreno, koje je pozvano da se ujedini s čovjekom kako bi hvalio Boga.«²⁸ Završavajući poruku **Mir s Bogom Stvoriteljem. Mir s cjelokupnim stvorenjem**, Ivan Pavao II. podsjeća na lik sv. Franje Asiškoga – kojega je svojedobno (29. XI. 1979.) proglasio zaštitnikom ekologa – stavljajući ga kršćanima kao uzor izvornog i posvemašnjeg poštovanja svega stvorenoga i očuvanja osjećaja za »bratstvo« a cijelim svemirom.²⁹

5 – U enciklici **Sto godina – Centesimus annus** (1. V. 1991.) (objavljena prigodom 100. obljetnice enciklike **Rerum novarum** (1891.) Lava XIII.) sadašnji Papa ističe kako je upravo ta socijalna enciklika bila trajno nadahnuće u razvoju katoličkog društvenog nauka. Govoreći o privatnom vlasništvu i općoj namjeni dobara (br. 30–43), Papa se osvrće i na ekološke probleme ističući da su oni rezultat čovjekovog sebičnog i samovoljnog raspolaganja ovozemnim dobrima: »Na isti je način zabrinjavajuće, uz

24 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 10, u: AKSA, br. 51/1989., str. 14.

25 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 11, u: AKSA, br. 51/1989, str. 14.

26 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 14, u: AKSA, br. 51/1989., str. 15.

27 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 14, u: AKSA, br. 51/1989., str. 15

28 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 16, u: AKSA br. 51/1989, str. 15.

29 IVAN PAVAO II., nav. mj.

pitanje konzumizma i s njim usko povezano, **ekološko pitanje**. Čovjek zahvaćen željom da posjeduje i uživa, više nego da bude i da raste, konzumira pretjerano i neuredno zalihe zemlje i svog vlastitog života. U korijenu besmislena razaranja prirodnog okoliša počiva antropološka zabluda, na žalost vrlo raširena u naše doba. Čovjek koji otkriva svoju sposobnost da preobražava, i u izvjesnom smislu da stvara svijet vlastitim radom, zaboravlja da se to odvija uvijek na temelju prvog izvornog dara stvari od Boga. Čovjek misli da može samovoljno raspolagati zemljom podvrgavajući je bez pridržaja svojoj volji kao da ona ne bi imala vlastita oblika i prethodne namjene koju joj je dao Bog. Čovjek tu namjenu, istina, može razvijati, ali je ne smije izdati. Umjesto da vrši svoju ulogu Božjega suradnika u djelu stvaranja čovjek se stavlja na mjesto Boga te tako na kraju izaziva pobunu prirode koju više tiranizira nego njome vlada.³⁰ U daljem izlaganju ekoloških problema Ivan Pavao II. ističe da je Bog čovjeku dao ne samo prirodu nego i njega samoga te je čovjek dužan poštovati strukturu koju je primio od Stvoritelja: »Osim iracionalnog razaranja prirodnog okoliša ovdje se moramo prisjetiti da je još teže razaranje **ljudskog okoliša**, čemu se još uvijek ne posvećuje nužna pozornost. Dok se s pravom vodi briga, također mnogo manje nego što je nužno, da se očuva prirodni »habitat« raznih životinjskih vrsta kojima prijeti nestanak, jer se zna da svaka od njih daje poseban doprinos općem skladu na zemlji, premalo se nastoji oko toga da se **održe moralni uvjeti autentične »ljudske ekologije«**. Bog je čovjeku dao ne samo zemlju, koju mora upotrebljavati poštivajući izvornu nakanu po kojoj mu je darovana kao dobro; Bog je dao čovjeku i njega samoga, te čovjek, stoga, mora poštivati naravnu i moralnu strukturu kojom je obdaren. U tom kontekstu treba spomenuti teška pitanja moderne urbanizacije, potrebe urbanizma koji se brine za život osoba, a i dužnu brigu za »socijalnu ekologiju rada«.³¹

Nakon što je progovorio o čovjekovoj obvezi da poštuje namjenu koju je Bog odredio zemlji i da održi »moralne uvjete autentične ljudske ekologije« Ivan Pavao II. spominje i čovjekovu uvjetovanost socijalnom strukturom, okolinom u kojoj živi i odgojem koji je primio, pa nastavlja: »Prva i temeljna struktura u korist »ljudske ekologije« jest obitelj u smislu što u njoj čovjek prima prve i odlučujuće spoznaje o istini i o dobroti, uči što znači ljubiti i biti ljubljen i, stoga, što znači konkretno biti osoba. Ovdje se razumije **obitelj utemeljena na braku**, u kojoj međusobno darivanje samoga sebe sa strane muža i žene stvara okoliš života u kojem se dijete može roditi te razvijati svoje mogućnosti, postati svjesnim svoga dostojanstva i pripremiti se da se susretne sa svojom jedinstvenom i nezaobilaznom sudbinom«.³²

6 – Enciklika *Evangelium vitae* – **Evandjelje života**, objavljena 25. III. 1995. veoma je uzbunila svijet jer je Papa u njoj ponovno istaknuo nužnost zalaganja i promicanja civilizacije ljubavi kojoj se protive razni postupci danas veoma raširene civilizacije smrti. Papa izričito spominje razne vrste sadašnjih prijetnji ljudskom životu kao što su pobačaj, eutanazija, pokusi na ljudskim zamecima pozivajući istodobno na veliki oprez kod moralnog vrednovanja postupaka prenatalne dijagnostike. Govoreći o čovjekovoj odgovornosti za život Ivan Pavao II. govori i o ekologiji: »Pozvan da obrađuje i čuva

30 IVAN PAVAO II., *Sto godina – Centesimus annus*, KS, Socijalni dokumenti Crkve, Koncil 5, Zagreb 1991, br. 37, str. 45–46.

31 IVAN PAVAO II., nav. dj., br. 38, str. 46

32 IVAN PAVAO II., nav. dj., str. 47.

zemaljski vrt (usp. Post 2,15), čovjek ima posebnu odgovornost za okoliš života, tj. za stvorenje koje je Bog postavio na služenje njegovu osobnom dostojanstvu, njegovu životu: u odnosu ne samo na sadašnje, nego i buduće generacije. To je pitanje ekologije – od zaštite prirodnog »habitusa« različitih vrsta životinja i raznih oblika života, do »ljudske ekologije« u pravom smislu riječi – koje na biblijskoj stranici nalaze sjajno i snažno etičko obilježje za smjerno rješenje velikog dobra života, svakog života. U stvari, gospodstvo što ga je Stvoritelj podario čovjeku nije neka apsolutna vlast, niti se može govoriti o slobodi 'upotrebe i zloupotrebe' ili raspolaganja stvarima po miloj volji, kako se kome sviđa. Ograničenje što ga je od početka Stvoritelj postavio i simbolično izrazio zabranom da se 'jede plod sa stabla' (usp. Post 2,16–17) pokazuje dovoljno jasno da smo, gledom na vidljivu prirodu, podvrgnuti ne samo biološkim zakonima, nego i moralnim zakonima, koji se ne mogu nekažnjeno kršiti.³³

7 – Posljednji dokument o ekologiji na koji se namjeravamo osvrnuti je Papina poruka od 8. XII. 1998. za Svjetski dan mira (1. siječnja 1990.) naslovljena **U poštivanju ljudskih prava tajna je pravoga mira**.³⁴ Život suvremene potrošačke civilizacije kao i bijedan život siromašnih seoskih sredina predstavljaju opasnost u narušavanju sklada u prirodi. Nužan je odgoj koji će kod svih promicati trajno, uzajamno i skladno djelovanje ljudske osobe i prirode. Ljudska osoba mora biti u središtu svih ekoloških napora. U br. 10 spomenute poruke Ivan Pavao II. podsjeća i na odgovornost gledom na okoliš: »S promicanjem ljudskoga dostojanstva povezano je pravo na zdravi okoliš, jer on ističe dinamičnost odnosa između pojedinca i društva. Cjelina međunarodnih, područnih i nacionalnih pravila o okolišu daje postupno pravni oblik tome pravu. Nisu dostatne ipak same pravne mjere. Opasnost od teških šteta zemlji i moru, klimi, biljnom i životinjskom svijetu, zahtijeva duboku promjenu u načinu tipičnog života suvremene potrošačke civilizacije, osobito u najbogatijim zemljama. Otud potcjenjivanje druge, premda ne manje opasnosti: pritisnuti potrebom, toliki koji bijedno žive u seoskim predjelima mogu prekomjerno iskorištavati ono malo zemlje s kojom raspolazu. Stoga neka se podupire specifičan odgoj koji će ih naučiti kako uskladiti obrađivanje zemlje s poštivanjem okoliša. Sadašnjost i budućnost svijeta ovisi o očuvanju stvorenoga, da bi postojalo trajno uzajamno djelovanje između ljudske osobe i prirode. Staviti dobro ljudske osobe u središte pozornosti za okoliš doista je najsigurniji način za očuvanje stvorenoga; tako se potiče odgovornost pojedinca s obzirom na prirodna bogatstva i njihovo razborito korištenje.«³⁵

ZAKLJUČAK

Papa Ivan Pavao II. veoma često ističe čovjekov odnos prema prirodi kao važan čimbenik i nezaobilazni problem u životu suvremenog društva. Iz proučavanja njegovih enciklika, pobudnica i poruka proizlazi konstatacija da je ekološko pitanje danas svjetski problem i moralna obveza za sve žitelje našega planeta, da je čovjek pozvan odgovorno sudjelovati u Božjem stvoriteljskom djelovanju u svijetu. Utvrđivanje

33 IVAN PAVAO II., *Evangelium vitae. Evanđelje života*. Enciklika o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života, KS, Dokumenti 103, Zagreb 1995, br. 42, str. 74–75.

34 Dodatak biltenu IKA, k br. 51/1998, str. I–IV.

35 IVAN PAVAO II., *U poštivanju ljudskih prava tajna je pravoga mira*, u: Dodatak biltenu IKA, br. 51/1998, str. III; usp. M. SRAKIĆ, »Sva djela Gospodnja, blagoslivljajte Gospoda«. Zaštita okoliša. u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, g. CXXVII (1999.), br. 7–8, str. 474–475.

postojanja ekološke krize samo po sebi neće biti odveć korisno ako se pritom ne poradi na njezinu uklanjanju. Ne smije se zaboraviti da zemaljska dobra po sebi pripadaju svim ljudima te je velika nepravda što manji dio čovječanstva posjeduje i koristi najveći postotak dobara. Treba, dakle, ukloniti sebičnost i pohlepu te poraditi na oblikovanju djelotvornijeg međunarodnog sustava upravljanja resursima prirode. Rješavanje ekoloških problema iziskuje zalaganje međunarodnih ustanova, ali i zauzimanje pojedinih država. Za rješenje se ekološke krize bezuvjetno i hitno traži nova solidarnost osobito u odnosima između zemalja u razvoju i visokoindustrijaliziranih država. Ekološki problemi obveza su za sve, pa u tom smislu treba shvatiti poticaj Pape Ivana Pavla II. koji je preko predstavnika kulture upućen svim građanima Hrvatske u vrijeme njegovog drugog posjeta našoj zemlji kad je u Zagrebu 3. listopada 1998. rekao: »Bog vam je dao u baštinu predivnu zemlju čija nacionalna himna počinje riječima »Lijepa naša domovino.« Kako u ovim riječima ne vidjeti podsjećanje na dužnost poštovanje prirode, postupajući s osjećajem odgovornosti za životni prostor što ga je Providnost dala čovjeku? Svijet je pozornica na kojoj je svatko pozvan odigrati svoju ulogu na hvalu i slavu Boga Stvoritelja i Spasitelja.«³⁶

LITERATURA:

- Bezić, Ž. (1990). Kršćanin i ekologija. *Crkva u svijetu*, 25(1):47-58.
- Biškup, M. (1982). Spasavanje svijeta: ekološki problemi. *Bogoslovska smotra*, 52(4):583-593.
- Biškup, M. (1989). Ekološki problemi u suvremenoj industrijalizaciji. *Bogoslovska smotra*, 59(3-4):372-386.
- Biškup, M. (1991). Ekološki problemi u dokumentima crkvenog učiteljstva. U: Pozaić, V. (ur.), *Ekologija. Znanstveno-etičko-teološki upiti i obzori*. Zagreb: FTI DI.
- Boné, E. L. (1971). Pour une "théologie" de l'environnement. *Revue théologique de Louvain*, 2(2):145-165.
- Cifrić, I. (ur.) (1988). *Društvo i ekološka kriza*. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Cifrić, I. (1989). *Socijalna ekologija*. Zagreb: Globus.
- Cifrić, I. (1997). Etos odgovornosti i ekološka osjetljivost. *Socijalna ekologija*, 6(3):253-272.
- Cifrić, I. (1997). Ekološko ponašanje i etos odgovornosti. *Socijalna ekologija*, 6(4):423-437.
- Ivan XXIII. (1961). *Mater et magistra*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Dokumenti 75.
- Ivan Pavao II. (1979). *Redemptor hominis - Otkupitelj čovjeka*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Dokumenti 56.
- Ivan Pavao II. (1981). *Laborem exercens - Radom čovjek*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Dokumenti 63.
- Ivan Pavao II. (1987). *Socijalna skrb - Sollicitudo rei socialis*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Dokumenti 89.
- Ivan Pavao II. (1989). Mir s Bogom Stvoriteljem. Mir s cjelokupnim stvorenjem. *AKSA*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, br. 51 (22. XII).

³⁶ IVAN PAVAO II., »Bit ćete mi svjedoci«, Govori za vrijeme pastoralnog pohoda Hrvatskoj od 2. do 4. listopada 1998, KS, Dokumenti 115, Zagreb 1998, br. 5, str. 25.

- Ivan Pavao II. (1991). **Sto godina – Centesimus annus**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Socijalni dokumenti Crkve, Koncil 5.
- Ivan Pavao II. (1995). **Evangelium vitae – Evanđelje života**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Dokumenti 103.
- Ivan Pavao II. (1998). **U poštivanju ljudskih prava tajna je pravog mira**. Zagreb: Dodatak biltenu IKA.
- Ivan Pavao II. (1998). »**Bit ćete mi svjedoci**«. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Dokumenti 115.
- Japp, K. P. (1996). Odgovornost za ugrožavanje okoliša i ideja ekološke preventive. **Socijalna ekologija**, 5(4):477–488.
- Mattai, G. (1977). Problemi ecologici e bioetici a confronto con l'esigenza di un nuovo modello di sviluppo. **Rivista di teologia morale**, 9(36):573–604.
- Nash, J. (1976). L' homme et sa responsabilité à l'égard de l'environnement. **Concilium**, 12(110):35–46.
- Pavao VI. (1967). **Populorum progressio**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Dokumenti 1.
- Pozaić, V. (1990). Ekologija. **Obnovljeni život**, 25(4):243–252.
- Pozaić, V. (ur.) (1991). **Ekologija. Znanstveno–etičko–teološki upiti i obzori**. Zagreb: FTI DI.
- Pozaić, V. (1994). Čovjekova sloboda i odgovornost za okoliš. **Filozofska istraživanja**, 14(1/52):47–58.
- Pozaić, V. (1996). Dominium terrae – amor terrae. Izmirenje čovjeka i prirode. **Socijalna ekologija**, 5(3):347–357.
- Prkačin, R. (1988). Refleksije o enciklici Ivana Pavla II. "Sollicitudo rei socialis". **Obnovljeni život**, 42(3–4):308–315.
- Skledar, N. (1995). Sakralna ekologija i čovjekov prirodni okoliš. **Društvena istraživanja**, 4(6):867–883).
- Šolić, P. (1989). Prikaz poruke sv. oca Ivana Pavla II za Svjetski dan mirav 1. siječnja 1990. Mir sa Stvoriteljem – Mir sa svim stvorenjem. **Vjesnik nadbiskupije splitsko–makarske**, 5/6:3–5.
- Tomašević, L. (1998). Moralni vid ekološkog problema. **Služba Božja**, 38(1):73–88.
- Tomašević, L. (1990). Mir s Bogom Stvoriteljem: mir s cijelim stvorenim svijetom: Papina poruka za Svjetski dan mira – prvi papinski dokument o ekologiji. **Obnovljeni život**, 45(4):284–290.

ENVIRONMENTAL ISSUES IN WRITINGS BY JOHN PAUL II.

Marijan Biškup

Faculty of Catholic Theology, Zagreb

Summary

Pope John Paul II. often points out at man's attitude towards nature as an important factor and unavoidable issue in the life of the modern society; he states that the environmental issue is today a world-wide problem stressing the moral obligation of a responsible participation in the world. The mere act of stating the existence of an environmental crisis as such would not be of much use if no actions are taken to solve it. It must not be forgotten that worldly goods as such belong to all mankind, and that it is a great injustice that only a small part of the mankind owes and uses the highest percentage of these goods. If environmental problems are to be solved, it is not only international organizations, but also states which should engage in solving them. If the environmental crisis is to be solved, with no conditions and urgently a new solidarity is being demanded, especially in the relations between developing countries and high-industrialized states. Environmental issues are everybody's concern, and in this sense should be understood Pope's message to Croatian citizens when he met representatives of cultural workers in Zagreb during his second stay in Croatia in 1998: "You have become as a present of God a marvellous country whose anthem starts with the words 'Our beautiful fatherland'. How can we not to see in these words the reevocation of a duty to respect nature and a sense of responsibility for a living space man was given by the Providence? The world is a theatre in which everybody is asked to play their role to the glory of God the Creator and the Savior" (translated from Croatian from John Paul II, *Bit ćete mi svjedoci*, Zagreb, KS, Dokumenti 15, 1998:25).

Key words: environmental consciousness, environmental behaviour, environmental theology, "human ecology", new solidarity, sacral ecology

UMWELTPROBLEME IN DEN SCHRIFTEN DES PAPSTES JOHANNES PAUL II.

Marijan Biškup

Fakultät für katholische Theologie, Zagreb

Zusammenfassung

Papst Johannes Paul II. weist des öfteren darauf hin, daß das Verhältnis des Menschen zur Natur ein wichtiger Faktor und ein unumgängliches Problem im Leben der modernen Gesellschaft ist; er stellt auch fest, daß die Umweltfrage heute zu einem weltweiten Problem geworden ist, indem er die moralische Pflicht einer verantwortungsvollen Teilnahme an seiner Lösung unterstreicht. Es genügt nicht, das Vorhandensein einer Umweltkrise zu diagnostizieren, sondern vielmehr geht es darum, an ihrer Lösung aktiv mitzuarbeiten. Man darf nicht vergessen, daß materielle Güter für alle Menschen da sind, und daß es ausgesprochen ungerecht ist, daß nur ein kleinerer Teil der Menschheit den Großteil dieser Güter besitzt und benutzt. Um die Umweltprobleme zu lösen, müssen sich sowohl internationale Institutionen als auch Einzelstaaten engagieren. Gefordert wird eine neue Solidarität, vor allem zwischen den Entwicklungs- und den hochentwickelten Industrieländern. Umweltprobleme gehen alle Menschen gleichermaßen an, und in diesem Sinne muß auch die Mitteilung des Papstes an alle kroatischen Bürger, die er bei einem Treffen mit den Tägigen im kulturellen Bereich während seines zweiten Besuchs in Kroatien 1998 machte, verstanden werden: "Gott schenkte euch ein wunderschönes Land, dessen Hymne mit folgenden Worten anfängt: 'Unsere schöne Heimat'. Wie kann man aus diesen Worten nicht eine Mahnung herauslesen, daß man die Natur ehren muß, und zwar mit einem Gefühl der Verantwortung für den Lebensraum, die den Mensch von der göttlichen Fügung bekommen hat? Die Welt ist eine Bühne, auf der jedermann dazu berufen ist, seine Rolle zum Dank und zur Ehre Gottes, des Schöpfers und Retters zu spielen" (Johannes Paul II., *Bit ćete mi svjedoci*, Zagreb, KS, Dokumenti 15, 1998:25).

Grundausrücke: "Humanökologie", neue Solidarität, sakrale Ökologie, Umweltbewußtsein, Umweltverhalten, Umwelttheologie